

МУҒХОНА – МУҒ УЙИ – У ҚАНДАЙ ИНШООТ?

Рахмонлиева М.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи илмий ходими

Ўлмас Баҳромзоданинг “Чодак тарихидан лавҳалар” китобида кўрсатилишича, ўтмиш замонларда Чодак ва унинг атрофида зардуштийлар яшаган. Улар паст бўйли, чаққон кишилар бўлиб, дарахтдан дарахтга енгил сакраб ўта олишган, озиқ-овқатлари мева-чева бўлган. Қишлоқ атрофида улардан эсдалик бўлиб жуда кўп муғхоналар сақланиб қолган.

Муғхона текис тошлардан чодир шаклида қурилган уй бўлиб, тепа учи тешик, жануб қисмида тош йўлак ва эшик бор. Унга саккиз – ўн киши бемалол сиғиши мумкин. Аслида бу тош уй қабила бошлиғининг хонақоси бўлган. Хонақонинг кунчиқар (шарқий) тарафида ўйма хандак бўлиб, унга мархумларнинг қуш ва ҳайвонлар томонидан тозаланган суяклари ҳамда уларнинг руҳларига аталган озуқа, қурол-асбоблар, тақинчоқлар қўйилган, сўнг ясси тошлар қопқоқлаб беркитилган. Муғхоналар Сирдарё лабидан Чодак сойи бўйидаги дўнгликларгача ҳар 50 – 60 м ораликда жойлашган. Қишлоқнинг жанубий қисмидаги муғхоналарнинг деворларини бузиб, уларнинг тошларидан шахсий қурилиш ишларида юртдошларимиз томонидан фойдаланиб келинган. Шимолий қисмда қиру-тоғларда қиёфаси аниқ сақланган муғхоналар ҳали ҳам мавжуд. Ўша давр қурувчилари тошларни шундай усталик билан тахлашганки, орадан минглаб йиллар ўтса-да, хонага бир томчи ҳам сув ўтмаган.¹

1885 йилда 19-20 февраль кунлари Н.И.Веселовский Чодакда 26 нафар ишчилар ёрдамида экспедиция ишлари олиб борган. У ушбу қазилмалар ҳақида қисқача маъруза эълон қилди, лекин буни ўша вақтдаги ўлкашунослар ҳам, олимлар ҳам ўтказиб юбордилар.

1896 йилда М.С.Андреев “... жуда қизиқ тош турар-жой қолдиқлари, маҳаллий аҳоли орасида “муғхона” номи билан машҳур бўлган узунлиги тахминан 5 аршин (1 аршин 0.71 м) ва эни 2 аришн, кириш тешиги тахминан 1 кв аршин, қўпол тошлардан ясалган деворлари жуда қалин иншоотларга дуч келдик. Бу иншоотлар қуришда ёғоч ҳам, цемент ҳам ишлатилмаган. Бу уйларда аҳоли менинг фикримча бу минтақага араблар кириб келишидан олдин яшаган”, деб ёзади.

Туркистон археология ҳаваскорлари тўғарагининг 1898 йил 11 декабрдаги йиғилишида тўгарак аъзоси К.А.Рудановскийнинг хабари ўқиб эшиттирилди. Унинг ёзишича: “Чодак қишлоғи билан Ашт қишлоғи оралиғида жойлашган жарлардан бирининг чеккаси бўйлаб чўзилган майда тош уюмларига эътибор

қаратдим. Маҳаллий аҳоли Ашт қишлоғидан Ашоб қишлоғигача бўлган юқори йўл бўйлаб бир бино кўрсатишди.

Ўтиш жойи бор эди, шифт сақланмаган, ичи тошлар билан тўлдирилган. Ушбу иншоотлар эгри чизиқли кириш йўлагига эга”. К.А.Рудановскийнинг фикрича, бу бинолардан бошқа нарса эмас.

Орадан вақт ўтиб М.С.Андреев ва К.А.Рудановскийлар “муғ-хона” ни ўрганишга чақирдилар.

1914 йилда И.А. Кастанье “Monuments cyclope'ens dans le Ferghana” мақоласини чоп этди. Ушбу мақолада М.С.Андреев ва К.А.Рудановскийдан олинган ушбу ёдгорликлар ҳақида умумий маълумотлар мавжуд. Бирок, у асл маълумотларни ҳам келтиради. У яхши сақланган муғхоналарни батафсил таърифлайди. У шундай хулосага келадикки, бу иншоотлар кичик бўлиб, турар жой сифатида хизмат қилишга мослашмаган, шунинг учун маҳаллий ном “муғхона” номи ҳақиқатга тўғри келмайди. Унинг фикрича бу ёдгорликлар оссуриялардир, эҳтимол ислом дини кириб келишидан олдин Фарғонанинг қадимги аҳолиси томонидан қурилгандир.²

Бу албатта, муаммони ўрганишдаги навбатдаги кадам эди. Афсуски, ушбу мақоланинг мазмуни номаълум бўлиб қолди.

1954-1957 йилларда ўрганиш ишлари жадал олиб борилди. Бу экспедицияларда археологлар Т.И.Зеймал, В.А.Ранов, Е.А.Юркевич, А.Д.Бобоевлар ҳам иштирок этишди.

Чодакда олиб борилган экспедицияларда иштирок этган археолог М.Э. Воронец (1954) у ердаги муғхоналар ҳақида шундай ёзади: “Менинг билишимча, бундай муғхоналар бошқа ҳеч ерда учрамайди”.

Ўлмас Баҳромзоданинг сўзларига қараганда, 1957 йилда Чодаклик ўқувчилар билан “Қули Чоркесарон” дўнглигидаги бир муғхонани оҳиста очиб, жасад атрофидаги сопол идишларни, кўзачалар ва мунчоқ тошларни олишиб, мактабда музей ташкил этишган. Аммо, афсуслар бўлсинки, бу ноёб топилмалар кейинчалик сирли йўқолган музей фаолиятини тўхтатган.

Г.В. Шацкийнинг “Тошдаги суратлар” (“Рисунки на камне”) китобида Чодакдаги Муғ уйларнинг қурилиши, шакли, қурилиш ашёлари ҳақида батафсил маълумотлар берилган.

Жумладан, Г. В. Шацкийнинг кўрсатишича, қабрларни очиб ўрганиш натижасида аждодларимизни дунёқараши, анъаналари, удумлари ва маданиятини ўрганиш мумкин. Баъзи қабристонлар жуда қадимги бўлмаса-да, археологлар диққатига сазовор бўлиши мумкин. Булар тошдан ясалган Муғхоналардир. Поп, Чуст ва Қурама тоғи этакларида Муғхоналар кўплаб учрайди.

Маҳаллий аҳоли бу ёдгорликларга бир неча хил номлар қўйган ва улар тегишли нащрлар саҳифаларига кириб борган.

Кўпинча уларни “хонай-муғ” (тожик), “муғхона” ёки “муғ уй” (ўзбек) деб аташади.

Чодак қишлоғи худудидаги муғхоналар яхши сақланганлиги билан ажралиб туради. Муғхоналар кўриниши жиҳатидан пастак ўтовларни эслатиб, уларнинг баландлиги 1, 5 м дан 2,2 м гача бўлган. Аммо, айтиш жоизки, хозиргача бус-бутун сақланган иншоотлар камдан-кам. Кўплаб муғхоналарнинг гумбаз қисми тушиб кетган, лекин деворлари бутун. Таг қисмлари доимо думалоқ шаклга эга бўлиб, диаметри 6 – 10 метргача бўлган ва улар жануб ёки шарққа қаратилиб, тик қояларнинг қирғоғига қурилган. Чодак худудида бундай иншоотлар оралиғи 30 дан 200 метргача бўлиб, 3 – 6 донадан тўп-тўп қилиб қурилган. Муғхона иншооти ажойиб меъморий санъат устакорлиги билан қурилган бўлиб, деворлари 6 қирралик тошлардан тикланган. Бундай тошларни бир одам кўтара олмайди. 30 – 40 см лик майда тошлар асосан деворларни текислашда ишлатилган. Тошлар бир-бирига мустаҳкам бириктирилиб, улар шу ернинг ўзидан олинган, бир неча қатор қурилиб, уларнинг қалинлиги 3,5 метргача бўлиб, гумбазга томон юпқалашиб борган. Баъзи муғхоналарнинг деворлари икки қават бўлиб, орасига майда шағал ташланган. Иншоотлар ҳеч қандай қоришмаларсиз қурилган. Ички хонанинг диаметри 1,5 – 2 м бўлиб, уни япалоқ тошлар билан гумбазсимон қилиб ёпишган. Ташқи дунё билан ички хонани 1 та ёки 2 та узун (60 – 70 см) чок тош елкачалар боғлаб турган. Улар ён бағирликка очилган. Биринчи йўлакча иккинчи йўлакчанинг қаршисида жойлашган бўлиб, бундай ўзига хос мақбараларда подачилик билан шуғулланган қабилаларнинг бошлиқлари кўмилган. Бир неча бузилган муғхоналар ичидан майда сопол кўзачалар ичидан узуклар, камар тўқалари, одам бош чаноклари топилган. Чодак қишлоғидаги бу иншоотлар ҳақидаги афсонада: илгариги одамлар жуда кучли ва катта бўйли бўлиб, тирноқлари мисдан бўлган, улар чаққон, эпчил, меҳнаткаш бўлиб, уларнинг орасида дангасалар бўлмаган дейилади.

Гулжаҳон Мардонованинг “Истиклолдан яшнаётган юрт” китобида Фарғона ва Помир худудларида милоддан аввалги VIII – VI асрларда кўчманчи Сак қабилалари яшагани таъкидлаб ўтилади. Поп туманининг Қурама тоғ тизмасидаги ёдгорликларни ўрганган Б. Литвинский Поп тумани худудларида сакларнинг қурумлар деб аталувчи қабилалари яшаганини ўзининг “Қурумлар ва кўрғонлар” асарида ёзиб ўтган. Ҳозирги Тепакўрғон қишлоғи қабристонини ўрнида ҳам аввал тошдан бунёд этилган қурумлар қабристонини бўлгани ривоят қилинади.

VIII асрнинг иккинчи ярмида Фарғона водийси ва қурумларнинг ерларини араблар босиб олгач, уларни “муғлар” деб аташган. Қурумлар оловга сиғинишган. Қурумларнинг бирортаси вафот этса, ёкиш одати ҳам бўлган.

Бундай қабрлар Мунчоктепада учрайди. “Муғтепа қабристонлари Чодак ва Чоркесар қишлоқларида кўплаб учрайди.³

Профессор А. Бернштамнинг “Кўҳна Фарғона” (1951) китобчасида ва газета хабарларида 1947 – 1948 йилларда Наманган вилоятининг Косонсой тумани ҳудудида ўтказилган қазишмалар-нинг натижаларига кўра шу ерда Муғхона топилиб ўрганилганлиги таъкидлаб ўтилади. Муғхона (курум, муғтош) лар қадимда дастлаб, яъни эрадан аввалги 3 – 2 асрларда оташпарастларнинг қароргоҳи вазифасини ўтаган бўлса, кейинроқ, яъни мелоднинг 5 – 6 асрларида ўтов шаклида тошдан ясалган бундай иншоотлар қабр вазифасини бажарган. Ҳозирги Косонсой шаҳри яқинида илк бор А. Бернштам томонидан топилиб, кейинчалик турли тадқиқотчилар томонидан ўрганилган муғхоналарнинг деворлари синиқ ва юпка тошлардан қоришма ишлатилмай овал шаклида (5 х 8,5м) қурилган. Ички хонанинг чиқиш туйнуғи бўлиб, тош-тахта билан беркитилиб қўйилган. Муғхонадан одам суяклари, кўза, тувак, дастали пиёла, пичоқ, қилич, жез ва темир ўқ учи, жез кўзгу, зирак, мунчоқ ва бошқалар топилган. Идишлар қизил ва қора ангоб билан тирнаб ҳошияланган. Мутахассисларнинг фикрига кўра, муғхона топилмалари Шимолий Фарғонанинг ярим ўтроқ қабилаларига мансубдир⁴

Фарғона водийсининг шимолий-ғарбида Косонсой – Чуст – Чодак – то Хўжандгача бўлган ерларда учрайдиган дахмалар – муғхона – тош сағаналарда мурдалар Ўктам қишлоғидаги каби расм-русумларга риоя қилиниб кўмилган (Фарғона шаҳридан жа-нубда 9 км нарида жойлашган Ўктам қишлоғи адирлигидаги са-ғаналарда биз ҳикоя қилаётган даврда яшаган одамлар удумига кўра марҳумнинг нариги дунёга бораётган руҳи керакли ҳамма нарсага эга бўлиши лозим эди).

Тадқиқотчи Б. Литвинскийнинг фикрича, муғхоналарда водийнинг шимолий-ғарбида яшаган аҳолининг дастлабки авлод-лари дафн этилган. Уларнинг маданияти Тошкент воҳасидаги аҳолининг маданияти билан ўхшаш бўлиб, ана шу икки туман аҳолиси эҳтимол бир-бирлари билан қариндош-уруғ бўлгандир.

Хуллас, Чодак қишлоғи археологик асосда тарихий ўргани-лиши жиҳатидан ҳали очилмаган кўрик ҳисобланади. Кўҳна Чодакнинг сирли олами ўз тадқиқотчиларини кутиб ётибди.